

ПРАВОСЛАВ'Я, ДОЛЕНОСНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ РОСІЇ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Пол Ладусер

Ілюстрація: Pablo Picasso. Руський мир, Маріуполь, 2022

Не один раз російські церковні та державні діячі надихалися ідеєю, що російський народ має особливу місію, або «доленосне призначення», тобто його роль у політиці визначена самою долею. Постійні повторення цієї «російської ідеї» відображають стрімке зближення релігії, етнічності та націоналізму з державною владою і перетворення цієї «суміші» у вибухонебезпечну світську ідеологію, яка повинна нав'язуватися в росії, сусідніх країнах, у Православній церкві та в усьому світі.

Вперше повторення цього вислову стало помітним після Флорентійського Собору західної (Римської) та Православної церков в 1439 році, а також після падіння Константинополя від турецько-османського війська в 1453 році. В результаті цих двох подій у московії виникло відчуття її ролі, навіть відповідальності стати духовним і геополітичним центром Православ'я, таким собі «Третім Римом»: Перший Рим впав у єресь і розкол із внесенням філіокве у Символ Віри й уведенням інституту папства; Константинополь, Другий Рим, відійшов від Православ'я через об'єднання з латинянами і, як Божа кара, потрапив під турецьке панування, тим самим втративши свої претензії на першість у Православ'ї. Таким чином, відкинувши унію із Римом і звільнившись від монголів, московія стала Третім Римом християнського світу. Самопроголошення автокефалії російської церкви у 1448 р. й обрання першого Патріарха Московського в 1589 р. лише підсилили теорію Третього Риму.

Хоч ідея московії як Третього Риму не була головною темою в наступні століття, все ж вона фігурувала в більш традиціоналістських російських колах; російська церква наголошувала на універсальному характері Церкви, а не на її особливих етнічних чи національних проявах. Однак підйом націоналізму в дев'ятнадцятому столітті йшов

урозріз перспективі універсальності, в результаті чого різко відродилася ідея ролі росії та російської церкви як месії, що зрештою втілювалося в епітеті «свята русь»: божественна доля росії, заснована на збереженні і поширенні Православ'я під керівництвом двох міцно поєднаних інституцій – монархії та російської православної церкви.

У такому баченні цар мав бути «правителем, подібним до апостола», на кшталт святого Володимира, який веде свій народ до християнства. Це вимагало від Церкви підтримки самодержавства, що вона вірно і виконувала аж до революції. Ідея «святої русі» ознаменувалася декількома ключовими подіями, які відображали єдність правителя, церкви та народу: дев'ятсотлітня річниця хрещення Русі, яка відзначалася в Києві у 1888 році; п'ятсотліття від смерті преподобного Сергія (Радонезького) у 1892 році; канонізація преподобного Серафима Саровського в 1903 році.

Більш політичним варіантом ідеї святої русі було імперське гасло «Православ'я, самодержавство, народність» і його пізніша версія «Віра, Цар і Вітчизна». Ці соціально-політичні мотиви знаменували відхід від еклезіологічної універсальності в бік ототожнення Православ'я з російським націоналізмом та імперською державою, «православним патріотизмом», який розглядався як альтернатива сучасному світському націоналізму.

Третім проявом, як не дивно, стало комуністичне бачення ідеального соціалістичного суспільства. Як атеїстична філософія комунізм може здатися далеким від релігійного та православного змісту ідеї Третього Риму та святої русі, але комунізм часто вважають світською, атеїстичною релігією зі своїми натхненними засновниками, священними книгами, святими, гідними пошанування, та ритуалами; абстрактна «людяність» компенсувала попередній теїстичний зміст російської ідеї.

Російські марксистки вбачали свою місію приблизно в тому самому, що і їхні православні попередники: проїняти своїм соціо-політичним баченням все російське суспільство, не лише росію, а й сусідні землі, передовсім ті, що входили до складу російської імперії в 1914 році. Червона армія насадила більшовицьку владу по всій розваленій імперії; насильницьке повернення до Радянського Союзу було успішним в Україні, Білорусії, Грузії, Центральній Азії та Сибіру (але невдалим було у Фінляндії та країнах Балтії).

У міжвоєнний період універсальне застосування марксистської філософії прослідковувалося в діяльності Комуністичного Інтернаціоналу (Комінтерну, або Третього Інтернаціоналу), який був створений спеціально для насадження комунізму по всьому світу під проводом Радянського Союзу.

Ледь не зазнавши поразки від нападу гітлерівської армії на початковому етапі Другої світової війни, Радянський Союз все ж здобув перевагу на полі бою, коли Червона Армія пройшла по територіях, які були раніше окуповані німцями, а потім увійшла в сусідні західні країни на шляху до Берліна, цим самим уможлиблюючи «советам» насаджувати комуністичний режим по всій Східній Європі – лише Фінляндії вдалося уникнути цього. Натхненний своїми військовими, геополітичними та дипломатичними перемогами у війні й відразу потому, Радянський Союз спробував простягнути свої щупальця ще далі,

зокрема в Західну Європу (де йому завадило утворення НАТО) і з певним успіхом в Латинську Америку й Африку.

Ця гнітюча історія виставляє на перший план домінуючу в росії комуністичну універсалістську ідеологію як світський варіант «російської ідеї», яка полягає в тому, що російський народ і його політичне вираження мають особливу місію донести всьому світові своє бачення майбутнього людства. Ця місія не божественно встановлена, а самопризначена, щонайменше продиктована породженим гуманністю імперативом, яким би негуманним не було її фактичне втілення.

Падіння комунізму та розпад Радянського Союзу залишили екзистенційний та ідеологічний вакуум: росія більше не мала ні самоідентичності, ні національної мети, ні імперативної ролі у світі. Саме в цій порожнечі відродилася «російська ідея» у своїх попередніх теїстичних й особливо православних ітераціях Третього Риму та святої русі. Ідеологія «руського міра», сформульована вищими церковними ієрархами, спрямована на розширення всесвітнього впливу як росії, так і російської православної церкви. Основні засади доктрини «руського міра» були викладені у зверненні Патріарха Кирила на III Асамблеї фонду «Русский мир» 3 листопада 2009 р.; у своїй промові Кирило лише тричі вжив слово Бог, а Христос – жодного разу, натомість він 38 разів повторив фразу «руській мір». Основоположення ідеології «руського міра» та її теологічні недоліки добре відомі.

Однак серед цих ітерацій є важливі нюанси, вони набувають дедалі небезпечніших змін, особливо спричинених розширенням державної влади. Концепція Третього Риму мала в основному церковний характер і була лише незначною мірою пов'язана з досучасною державою. Концепція святої русі мала більш політичний відтінок: єдність церкви та держави для сприяння внутрішньої згуртованості в дедалі більш роздробленій і неспокійній Імперії в її відчайдушній спробі стримати наступ сучасності; і все ж, ця ідея була в основному спрямована всередину себе. Хоч святая русь зберігала вагому релігійну складову, націоналізм і самодержавство були не менш помітними ідеологічними рисами.

Комуністична версія особливої російської місії позбавила її попереднього релігійного змісту, замінивши його світською, атеїстичною та гуманістичною філософією. Повна сила цієї філософії універсальності стала відчутною після Другої світової війни, коли Радянський Союз розширив свою владу та контроль над землями, які щойно увійшли до його складу, а також у Східній Європі та в усьому світі.

Таким чином, уявлення про божественну місію російського народу та російської держави глибоко вкорінилося в російській свідомості, і тому для Патріарха Кирила та Володимира Путіна не вартувало особливих зусиль, щоб знову пробудити його заради амбітної мети російської церкви домінувати у світовому Православ'ї, а також задля особистих геополітичних амбіцій Володимира Путіна щодо відновлення території росії до меж колишнього Радянського Союзу. На практиці, в офіційному державному дискурсі, релігійна складова «руського міра» – другорядна, поступаючись відкритому російському націоналізму й експансіонізму.

Пропагандисти російської ідеї в її остаточній зміні винесли урок із більшовицької консолідації влади після революції, а також із Другої світової війни, суть якого полягає в тому, що переконання та пропаганда – мало ефективні в поширенні їхньої ідеології, а єдиним, справді дієвим способом є застосування сили, грубої, нестримної військової сили.

Набагато успішніше, ніж це робили Ленін і Сталін, під знаменом «руський мір» Путін і Кирило вселяють в російську душу антихристиянські цінності, культивують глибоку ненависть, агресивність і жорстокість до всіх ворогів – тих, хто відмовляється підкорятися особистим і геополітичним амбіціям російської держави і церкви. Незалежно від того, «виграє» війну росія чи Україна, беззаперечним є один факт: Путін і Кирило плекають в російському дусі щось дуже потворне – дух етнонаціоналістичної ворожнечі, агресивності та насильства, ледь прикриваючи його тонким шаром Православ'я. Євангеліє замінила агресивна державна пропаганда як головне послання російської церкви. Навіть після того, як Путіна й Кирила не стане, Православ'ю і світу, ймовірно, доведеться мати справу з цим потворством впродовж довгих десятиліть.

Спокуса націоналізму, особливо етнонаціоналізму, є довготривалою червоточиною Православної Церкви. Православній Церкві належить пройти довгий шлях, щоб визнати та викоринити зло етнонаціоналізму в своєму середовищі.

У середині дев'ятнадцятого століття народну уяву в Сполучених Штатах захопила ідея, що Америці долею призначено розширюватися на захід через Великі рівнини та Скелясті гори, аж до Тихого океану. «Руський мір» – це доленосне призначення росії із закликом до російського панування під керівництвом президента і патріарха в Православ'ї, в Європі й усьому світі, це остання і найменш християнська ітерація «російської ідеї». Україна стала першою великою жертвою цього доленосного призначення.

Пол Ладусер – ад'юнкт-професор Православної школи богослов'я у Трініті-Коледжі (Університет Торонто), доцент факультету теології та релігієзнавства Університету Лаваль (Квебек).

Попередня версія цього допису була представлена на конференції «Православ'я та руський мір: загроза православної еклезіології та ідеологічні основи російського неоімперіалізму», організованій Волинською православною богословською академією (Україна) 16 червня 2022 року.

English: <https://publicorthodoxy.org/2022/07/06/>

Переклад виконала: Одарчук Наталія Андріївна, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна).

Translation by Nataliia Odarchuk, Associate Professor of the Conversational English Department, Lesya Ukrainka, Volyn National University (Lutsk, Ukraine).